

ביטחון ומדיניות חוץ

יחסי הגומלין בין הנציב העליון, סר אלן קנינגהם,
לבין המלך עבדאללה 1945 – 1948

חיים לבנברג

הכל מסכימים כי ללא תמיכתן הכספית והפוליטית של ממשלות בריטניה השונות לא היה עולה בידי עבדאללה להחזיק במוסרות השלטון במשך שלושים שנה (1921–1951), עד להירצחו בירושלים ביולי 1951. תחילה שלט כאמיר על עבר-הירדן, בחסות המנדט הבריטי, ואחר כך מלך על 'הממלכה ההאשמית של ירדן', לאחר שהבריטים העניקו לה עצמאות, במאי 1946. אולם לא הכל מסכימים לגבי אופיו ואישיותו של עבדאללה. יש שראו בו – דוגמת קירקברייד, שגריר בריטניה בעמאן (ראה להלן) – ידיד נאמן עושה דברה של בריטניה; ואילו אחרים, כמו גנרל מקמילן ובריגדיר קלייסון, ראו בו 'שועל ערום', 'רמאי ושקרן' שלא יהסס, בעת הצורך, לפעול מאחורי גבם של הבריטים כדי לקדם את מאווייו.

חיבור זה מנסה אפוא לבחון את מערכת היחסים שנקמה בין שני האישים – הנציב העליון קנינגהם והמלך עבדאללה, שני אישים בעלי רקע תרבותי וחברתי כה שונה, שההיסטוריה הועידה להם תפקיד חשוב בעיצוב גבולותיה של המדינה היהודית שעמדה לקום ב־15 במאי 1948.

ב־5 ביולי 1945, פחות מחודשים לאחר כניעת גרמניה הנאצית בפני בעלות-הברית, נערכו בחירות כלליות לפרלמנט הבריטי. למעשה היו הבחירות אמורות להיערך כמה שנים קודם לכן, אך מועדן נדחה בגלל המלחמה. הבחירות הכלליות הקודמות נערכו עשר שנים קודם לכן, ב־14 בנובמבר 1935. המפלגה השמרנית זכתה אז ברוב מכריע, 432 צירים לעומת 154 שקיבל הלייבור. בבחירות של קיץ 1945 התהפך הגלגל. הלייבור הוא שזכה ברוב גדול – 393 צירים לעומת 213 שקיבלו השמרנים.

ב־27 ביולי 1945 הרכיב קלמנט אטלי את ממשלת הלייבור, ובמסגרתה השאיר בידיה את תיק ההגנה. ארנסט בוויין התמנה לשר החוץ, ואילו ג'ורג' הול התמנה לשר המושבות. צוות שרים זה היה אמור לקבוע את מדיניות ממשלת הלייבור בשאלת

1. שגרירות ארצות-הברית בלונדון לושינגטון, 30 ביוני 1947, הארכיב הלאומי, וושינגטון, VSNA 741.90/6-3047. גנרל גורדון מקמילן היה מפקד הכוחות הבריטיים בארץ-ישראל בשנים 1947–1948. ואילו בריגדיר ניקהול קלייסון היה בשנים 1945–1948 ראש המשרד הבריטי למזרח התיכון בקאהיר.

ארץ-ישראל, אבל עד מהרה התברר כי האיש שעתיד להשפיע יותר מכל על מדיניות זו הוא בוויין.

הכל המתניו לשמוע את דבר ממשלת הלייבור, אלא שרק ב־13 בנובמבר, לאחר שבועות של ציפייה דרוכה, מסר בוויין בבית-הנבחרים בלונדון הצהרה מדינית בשאלת ארץ-ישראל. בהצהרתו התווה את מדיניות ממשלתו, והודיע על הקמת ועדת חקירה אנגלו-אמריקנית, שתבחן דרכים לפתרון שאלת ארץ-ישראל ותגיש את המלצותיה לממשלת בריטניה.²

הצהרת בוויין התקבלה באכזבה הן בישוב והן אצל ערביי ארץ-ישראל. לא להצהרה כזאת ציפה היישוב ממנהיגי הלייבור, שבמשך שנים ישבו באופוזיציה, גינו את הספר הלבן וראו בו הפרת הבטחה שניתנה לעם היהודי. ואילו הערבים ראו בהצהרה התכחשות לספר הלבן של 1939.

ב־14 בנובמבר 1945, למחרת הצהרת בוויין, שבה הדגיש כי מדיניותו תואמה ותואם גם להבא עם שר המושבות,³ נערך דיון בראשות שר המושבות הול וצמרת משרדו (קרייג'ונס, ריילי, גטר ואחרים) ובהשתתפות קנינגהם, שימים ספורים קודם לכן מונה לנציב העליון לארץ-ישראל ולעבר-הירדן. ריילי פתח את הדיון בהדגישו, כי 'אף על פי שארץ-ישראל ועבר-הירדן נמצאות תחת שלטון מנדט אחד, ועתידה של עבר-הירדן קשור קשר הדוק לעתידה של ארץ-ישראל, רצוי להתחיל כבר עכשיו בהגשמת ההבטחה שניתנה לעבדאללה ב־1944, וכי על ממשלת בריטניה לפתוח במשא ומתן עם עבדאללה על חתימת הסכם חדש, שלפיו תזכה עבר-הירדן ל'התפתחות חוקתית מקבילה לזאת הקיימת בארצות ערב השכנות'. גטר הוסיף שצעד ראשון בכיוון זה כבר נעשה עם הזמנתו של עבדאללה לבקר בלונדון בתחילת 1946.⁴

קנינגהם העיר כי הוא מקווה שביקורו של עבדאללה לא יסתיים בהבטחות סרק, שהרי 'משהו צריך להיעשות למען אחד מידידינו הנאמנים, המעטים, במזרח התיכון'.

סוכם שהנציב העליון, לאחר שייפגש עם עבדאללה, יעביר לאישור הקבינט את רעיונותיו בדבר תוכן החוזה המיועד בין ממשלת בריטניה לבין עבדאללה. הנאספים, שהעדיפו כנראה לדון במכלול הנושאים בשיטה של 'מן הקל אל הכבד', עברו לדון בשאלות הקשורות בארץ-ישראל - הצורך בפירוק הנשק של 'ההגנה', מכסות עלייה ליהודים ושחרורו של ג'מאל אל-חוסייני ממקום גלותו ברודזיה.

לקראת סיום הדיון ביקש הנציב העליון לשמוע את העקרונות שקבעה הממשלה בעניין ארץ-ישראל, כדי שיוכל לפעול לפיהם. 'כחייל, הוא ערך השוואה עם מבצעים צבאיים. כאשר מפקד עליון מטיל משימה על אחת מעוצבותיו, הרי שהמשימה תיכתב בסעיף "כוננות" [כל פקודת המבצע], ובה ייקבעו מטרות המבצע.

2. דיונים של בית-הנבחרים: Commons, 13 November 1945, Cols. 1929-1930

3. שם, טור 1932.

4. רישומים על נקודות שהעלה הנציב העליון בפגישותיו עם מזכיר המדינה, 14 בנובמבר 1945, PRO, CO 532/1882

שיטת הביצוע תהיה נתונה, כמובן, לשיקול דעתו של מפקד העוצבה.⁵ שר המושבות התחמק מלקבוע עקרונות ברורים, והסתפק בקביעה הכללית שה'כוונה', במובנה הרחב, היא 'לשמור על השקט בארץ-ישראל' (to Keep the Peace in palestine).⁵

סביר להניח שתשובתו המתחמקת של הול הושפעה, בין היתר, גם מפרשת התפטרותו של הנציב העליון הקודם, לורד גורט, ימים ספורים קודם לכן. הול הציע ללורד גורט נוסח של הודעת התפטרות, מסיבות של בריאות לקויה, שיודגשו היטב בנוסח המוצע, מפני שהודעה כזאת תהיה יותר משכנעת ותמנע ספקולציות לא רצויות. אם למרות הכל ישאלו שאלות בדבר חילוקי דעות כלשהם, שהתעוררו כביכול בינך לבין ממשלת הוד מלכותו, הם יוכחשו מכל וכל.⁶

הול ביקש, כנראה, להימנע מדיון בעקרונות המדיניות הבריטית בארץ-ישראל - שלורד גורט חלק עליהם, ולפיכך נאלץ להתפטר - והעדיף להשאירם מעורפלים, כדי להגדיל את מרחב התמרון של הנציב החדש בכואו לטפל בנושאים הבעורים, תרתי משמע, בארץ-ישראל. ואכן, עברו הצבאי המפואר של קנינגהם צריך היה להכשירו למלא את תפקידו החדש והמסובך.

גנרל סר אלן גורדון קנינגהם נולד ב־1 במאי 1887 באירלנד, לאב שהיה פרופסור באוניברסיטת דבלין. החל משנת 1906 שירת כקצין בצבא הבריטי. במלחמת העולם הראשונה לחם בצרפת, וזכה לציונים לשבח ולאותות הצטיינות גבוהים. במלחמת העולם השנייה הועמד בראש צבאות הבריית באפריקה המזרחית, ובתחילת 1941 הביס את הצבא האיטלקי, ובכך שם קץ למושבות האיטלקיות באפריקה המזרחית. בנובמבר 1941 עמד בראש המחנה השמיני, שהבקיע את מערך ה'ציר' במדבר המערבי. לאחר שבריאותו התרופפה הוא נאלץ לשוב לאנגליה, ופילדמרשל מונטגומרי, גיבור אל-עלמיין, החליף אותו.

אחיו, האדמירל סר אנדרו קנינגהם, היה בימי מלחמת העולם השנייה מפקד צי בעלות-הברית בים התיכון והלורד הראשון של האדמירליות.⁷

השבעתו של קנינגהם כנציב עליון לארץ-ישראל ולעבר-הירדן נערכה ב־21 בנובמבר 1945 בנוכחות נכבדים, יהודיים וערבים מארץ-ישראל. הנסיך סלאל, בנו בכורו של עבדאללה, ייצג את אביו בטקס.⁸ באותו יום הגיעה לשיאה הפעילות הפוליטית המתחדשת של ערביי ארץ-ישראל. הוועד הערבי העליון (להלן: הוועה"ע), שפוורד ב־1938 בידי הממשלה הבריטית בשל מעורבותו במרד הערבי, הוקם מחדש. ועדת החקירה האנגלו-אמריקנית אמורה הייתה להיפגש עם נציגים מוסמכים של היישוב היהודי ושל ערביי ארץ-ישראל ולשמוע את טיעוניהם. מכאן נבע הצורך הדחוף להקים את הגוף המייצג של ערביי ארץ-ישראל. זאת, כנראה, הייתה גם הסיבה

5. שם.

6. שר המושבות אל גורט, 1 בנובמבר 1945, PRO, FO 371/45383, E8477.

7. ביוגרפיה רשמית, הבקר, 22 בנובמבר 1945.

8. שם.

לכך שבדיוני הול-קנינגהם ב-14 בנובמבר 1945 נדון שחרורו של ג'מאל אל-חוסייני, שעתיד היה לעמוד בראש הוועה"ע.

מדינות הליגה הערבית, שהסכימו לשתף פעולה עם ממשלת בריטניה בפתרון שאלת ארץ-ישראל,⁹ הטילו על ג'מיל מרדס, נציג סוריה לליגה הערבית, לתווך ולפשר בין המפלגות והסיעות השונות בארץ-ישראל ולשכנען בצורך להגיע להסכם על ההרכב של הוועה"ע המחודש.¹⁰ מאידך, עבדאללה, שארץ-ישראל היוותה אבן יסוד בתוכניתו להקמת 'סוריה הגדולה', לא היה מוכן להפקיד את הרכבת הגוף המייצג העליון של ערביי ארץ-ישראל בידי מתנגדיו בליגה הערבית, שכן ידע שהוועה"ע, אם יהיה בשליטת החוסיינים, יעשה הכל כדי למנוע את הכללת ארץ-ישראל במסגרת 'סוריה הגדולה'.¹¹

ואכן, כשהגיע ג'מיל מרדס לירושלים, לא הופתע למצוא שם את עבדאללה, שכבר הספיק להכריז כי תוכניתו להקמת 'סוריה הגדולה' שרירה וקיימת. ועוד הוסיף: 'אמשיך במאמצי לאחד את ערביי ארץ-ישראל, כפי שעשיתי עד כה'. יתר על כן, במסגרת מאמצי של עבדאללה 'לאחד את ערביי ארץ-ישראל' ולהרכיב ועד ערבי עליון, שיהיה נתון להשפעתו,¹² הוא אף גייס לעזרתו את נורי סעיד, ראש ממשלת עיראק.

ואמנם, עד השתלטותו המוחלטת של המופתי, בקיץ 1946, על הוועד הערבי העליון, שלאחר ועידת בְּלוֹדֶן שינה את שמו לוועד הפועל הערבי העליון, הצליח עבדאללה, בעזרת הכספים שקיבל מעיראק ושהועברו למפעליהם של חברי הוועד הערבי העליון מוסא אל-עלמי וחלמי פחה, להשפיע על מהלכיו של הוועה"ע.¹³ אין זה מעניינו של חיבור זה לדון ביחסים המתוחים ששררו בין הוועה"ע בהנהגתו של המופתי, שהתנגד בחריפות למדיניות הבריטית בשאלת ארץ-ישראל, לבין עבדאללה, שהעריך שמדיניות זו, אם תתגשם, תאפשר לו לספח לממלכתו לפחות את החלק הערבי של ארץ-ישראל. נציין רק שמעורבותו המתמדת של עבדאללה במהלכי הוועה"ע שימשה את הנציב העליון כערוץ תקשורת לא רשמי, שבאמצעותו ביקש לשנות עמדות של חברי הוועה"ע - כפי שאירע, למשל, בעת שהוועה"ע, בראשותו של ג'מאל אל-חוסייני, דחה את הזמנת ממשלת בריטניה להשתתף בוועידת לונדון בסתיו 1946. סירובו של הוועה"ע ליטול חלק בוועידה אלא אם כן יעמוד המופתי בראש המשלחת, ועמדתו הנחרצת של ג'מאל, שרק לוועה"ע הסמכות

9. פרוטוקול של בריגדיר קלייטון, 19 בנובמבר 1945, PRO, FO 141/1021, 129/145/45
10. חסין פח'רי אל-חאלדי, 'כיצד גילה מרדס כֶּפ את הוועד הערבי העליון', אל-מסתקבל, 25 בינואר 1946; פרוטוקול של השגריר הבריטי בקאהיר, 14 בנובמבר 1945, PRO, FO 141/1021, 129/128/45
11. הנציב העליון אל מזכיר המדינה, 1 בדצמבר 1945, ארכיון סנט אנתוני'ס קולג', אוקספורד, מסמכיו האישיים של קנינגהם, ארגו 46/11.
12. אל-מסתקבל, 25 בינואר 1946.
13. תזכיר של ממשלת ארץ-ישראל, יומן שוטף אודות התפתחויות מדיניות בארץ ישראל מ-1 בינואר 1945 ועד 31 בדצמבר 1945. תזכיר הנציב העליון למזכיר המדינה לענייני מושבות, 9 ביולי 1947, מסמכי קנינגהם 80-76/1/11; אל-יחדה, 30 בספטמבר 1946.

הבלעדית לקבוע מי יהיו הנציגים של ערביי ארץ-ישראל לוועידה, לא התקבלו על דעתה של ממשלת בריטניה. כל נסיונות השכנוע של הנציב העליון לשנות את עמדתו של ג'מאל בכשלו, והוועידה עמדה להתכנס בלא השתתפות נציגים של ערביי ארץ-ישראל.¹⁴

ב־9 בספטמבר 1946, יום פתיחת הוועידה, זימן אליו עבדאללה את ג'מאל, במאמץ של הרגע האחרון וניסה לשכנעו למתן ולהגמיש את עמדותיו מיד לאחר הפגישה של ג'מאל שוחח עבדאללה, בארמונו שבצמאן, עם הנציב ועם המזכיר הראשי של ממשלת ארץ-ישראל, שאו (Shaw), ודיווח להם על הלחץ הכבד שהפעיל, ללא תוצאות, על ג'מאל.¹⁵

נכונותו של עבדאללה לסייע לנציב העליון גם לאחר שהסתיימו הקשרים הרשמיים בין הנציב לאמיר, לאחר שב־25 במאי 1946 זכתה ירדן לצמאות, לא נבעה רק מהכרתו שקיומה של ממלכתו תלוי ברצונה הטוב של בריטניה וש'בריטניה היא המגן היחיד של הערבים מפי רוסיה, ולכן 'על הערבים לנסות ולסייע לבריטניה לפתור בעיה זו [של ארץ-ישראל] ולא להערים קשיים בדרכה'.¹⁶ נוספה לכך סיבה אישית. בין הנציב לעבדאללה גרקמה ידידות אישית אמיצה, שהתחדקה תוך כדי ביקורים הדדיים זה בארמונו של זה.

בהתחלה נראה היה כי זאת 'אהבה התלויה בדבר'; הן הנציב והן עבדאללה ראו בקשרים ביניהם אמצעי לקידום הדדי של מטרותיהם, ורק בשלב מאוחר יותר נוצרה ה'כימיה' בין השניים. מפליא רק באיזו מהירות נמצאה ביניהם שפה משותפת. כבר ב־4 בדצמבר 1945, עשרה ימים בלבד לאחר שנכנס לתפקידו, שלח קנינגהם מברק אישי לשר המושבות ובו, בין היתר, דיווח על דיוני הליגה הערבית, שהתקיימו בקאהיר ב־30 בנובמבר ושהועברו אליו 'באופן בלתי רשמי' בידי האמיר עבדאללה.¹⁷ התגמול לא איחר לבוא. ב־24 בדצמבר 1945, במהלך דיוני הליגה בקאהיר, כשהתלהטו הרוחות בשאלת 'סוריה הגדולה' בין חברי המשלחת מעבר-הירדן והמשלחת הלבנונית, כתב קנינגהם לשגריר בריטניה בקאהיר, לורד קילרן: 'לאור ההסתה שהתנהלה כנגד האמיר עבדאללה ושרי ממשלתו בעניין שאלת "סוריה הגדולה", אני חושב שצריך להעביר אליך את נקודת ההשקפה של עבר-הירדן בפרשה'. קנינגהם, שיצא להגנת עבדאללה, הוסיף בנימה אישית:

אני חושב שיש מקום לחשד שאירוע זה [הסכסוך בין חברי שתי המשלחות]

14. רישומים על שיחה בין הוד מעלתו [הנציב העליון] לבין ג'מאל ביי אל-חויסייני, שנערכה בבית הממשלה [ירושלים] ב־8 באוגוסט 1946 וב־26 באוגוסט 1946, מסמכי קנינגהם 39-36/1/V, 41-42; קנינגהם למזכיר המדינה, 28 ביולי, 16, 17, 26 באוגוסט 1946, מסמכי קנינגהם 32/I, 35, 37, 56, 181/1/I.

15. הנציב העליון למזכיר המדינה, 9 בספטמבר 1946, PRO, FO 141/1091/101/443/46.

16. רישום אודות פגישה עם הוד מלכותו המלך עבדאללה ב־1 ביוני 1946, מסמכי קנינגהם 3/2/VI.

17. קנינגהם למזכיר המדינה לענייני מושבות, 4 בדצמבר 1945, PRO, CO 733/ 465/75872/134/ 75998/6/45.

נוצל בניסיון להשחיר את פניו של עבדאללה בעיני העולם הערבי. שאיפותיו של הוד מלכותו [עבדאללה] ידועות לכל, והוא חושש שעקב גילו לא נותר לו אלא זמן מועט להגשים את חלומו, בצורה זו או אחרת, על סוריה הגדולה. לא יהיה זה בלתי הוגן לתארו כ'זקן נתפז'... הוד מעלתו [עבדאללה] אינו תמיד ללא דופי, כפי שגם קירקברייד, המכיר אותו היטב, מוכן להסכים, אלא, כפי שתלמד לדעת, יש גורמים בעלי עוצמה הפועלים בתוך העולם הערבי. מאחר שהאמיר עבדאללה, עם כל מגרעותיו, הגו יריד יציב ונאמן של בריטניה (ואכן נאמנותו בעת צרה אינה ניתנת להשוואה עם כל שליט או מדינאי אחר), הוא חושב שיהיה זה אך צודק כלפיו שעמדת עבר-הירדן תוסבר.¹⁸

אלק קירקברייד, שהיה באותה עת ציר בריטניה בעמאן, היה האיש שתרם יותר מאחרים להציג את עבדאללה כ'ידיד' וכ'איש אמונם של הבריטים'. יחסיהם של השניים נמשכו לאורך שלושים שנות שלטונו של עבדאללה. כבר בפגישתם הראשונה, בשנת 1921, כאשר עבדאללה הגיע מחג'אז בראש אנשיו לכרך התקבל שם על ידי 'קציני פוליטי' בריטי - סר אלק קירקברייד, 'ומיד נוצרה ביניהם חיבה הדדית, ובשנים הבאות שירתה ידידותם היטב את יחסי בריטניה-עבר-הירדן'.¹⁹ הקשר בין השניים התהדק במהלך השנים והגיע לשיאו בשנים 1946-1951, כשקירקברייד שימש שגריר ארצו בעמאן. קירקברייד נחלץ לא פעם להגן על עבדאללה וליישר את ההדורים בינו לבין ממשלת בריטניה, כאשר עבדאללה, שלא זנח כאמור את חלומו למלוך על 'סוריה הגדולה', איים שיגשים את חלומו בכוח. היו אלה איומי סרק, אולם הסערה שחוללו בבירות ערב השונות אילצה את קירקברייד להרגיע את לונדון ולהסביר כי הם נובעים מגילו המתקדם ולכן יש להתייחס אליהם בסלחנות.²⁰

במהלך שנת 1946, בעקבות מפגשים וביקורים הדדיים שקיימו הנציב ועבדאללה, התהדקו הקשרים האישיים ביניהם. ב-16 בינואר 1946 ביקר הנציב את עבדאללה בארמונו שבשונה (שונת-גמרין), כדי למסור לו אישית את החלטת בוויין להעניק עצמאות לעבר-הירדן. עבדאללה 'הפגין שביעות רצון בולטת', דיווח הנציב ללונדון עם שובו לירושלים.²¹ ב-20 בפברואר התארח עבדאללה ולן בארמון הנציב בירושלים, ולמחרת המריא דרך נמל התעופה בלוד ללונדון, כדי לנהל שם שיחות על עצמאותה של עבר-הירדן.²²

כאשר חזר עבדאללה מלונדון ב-27 במארס, עשה הנציב מחווה יוצאת דופן כדי להפגין את ידידותו לעבדאללה, והגיע לנמל התעופה בלוד, שם קיבל את פניו יחד

18. קנינגהם ללוד קילין, 24 בדצמבר 1945, מסמכי קנינגהם 1/2/VI.

19. מרי וילסון, המלך עבדאללה, בריטניה והקמתה של ירדן (אנגלית), קיימברידג' 1987, עמ' 50.

20. מוזר של קירקברייד מ-9 בספטמבר 1947, PRO, FO 371/61497.

21. הנציב העליון למזכיר המדינה, 1 בפברואר 1946, מסמכי קנינגהם 35/1/I.

22. הנציב העליון למזכיר המדינה, 2 במארס 1946, שם 44/1/I.

עם נכבדים מעבר־הירדן ומארץ־ישראל.²³ כ־25 במאי היה הנציב בין הנוכחים בטקס הכרות עצמאותה של ירדן והכתרתו של האמיר עבדאללה למלך על עבר־הירדן.²⁴ ב־9 ביוני סעד עבדאללה על שולחנו של הנציב בירושלים,²⁵ ואילו ב־17 ביוני התארחה הנציב בארמונו של עבדאללה בעמאן.²⁶ וכזכור, ב־9 בספטמבר ביקרו הנציב והמזכיר הראשי של ממשלת ארץ־ישראל את עבדאללה בארמונו, כדי לשמוע את תוצאות שיחותיו עם ג'מאל בדבר האפשרות שחברי הוועה"ע ישתתפו בוועידת לונדון.²⁷

בשנת 1946 נוצרה אפוא הכימיה בין השניים, וידידותם נמשכה והתפתחה בשנת 1947, והגיעה לשיאה בתחילת 1948, כאשר עבדאללה פנה אל הנציב בכינוי, ידידי בנפש' (צדיק אל־חמים),²⁸ ואילו הנציב, באחת מפניותיו אל שר המושבות, כתב בין היתר: '... אני רואה עדיין בעבדאללה יריד אישי, וביכולתי לקדם ללא ספק את משאלות ממשלת הוד מלכותו, מבלי לדרוך כמובן בשום אופן על יבלותיו של קירקבריידי'.²⁹

האם אכן הייתה ידידות כנה בין הנציב העליון למלך עבדאללה, או הייתה זאת 'אהבה התלויה בדבר'?

קשה לענות על כך תשובה ברורה, שכן בני תמותה אינם בוחני כליות ולב. עם זאת נראה שהנציב אכן חש ידידות־אמת כלפי עבדאללה, בעוד שלגבי עבדאללה קשה לומר אותו דבר. אכן, הנציב היה מוכן לסייע לעבדאללה לקדם את מטרותיו, כל עוד הן לא פגעו בעקרונות שהאמין בהם.

שני מקרים ממחישים זאת. הראשון התרחש במחצית דצמבר 1947, כאשר בוויין פנה לנציב וביקש שיעריך מה תהיה תגובתם של ערביי ארץ־ישראל במקרה שעבדאללה ינסה להשתלט על 'המדינה הערבית', כפי שנקבעה בתוכנית החלוקה, ומה תהיה תגובתם אם עבדאללה ינסה להשתלט על כל חלקי ארץ־ישראל המאוכלסים בערבים, בלא להתחשב בגבולות החלוקה.³⁰

תשובת הנציב הייתה כי כל ניסיון של המלך עבדאללה להשתלט על שטחה של 'המדינה הערבית' עם סיום המנדט יזכה לתמיכה ניכרת של ערביי ארץ־ישראל, כולל אחוז ניכר מבין חברי המפלגה הערבית (החוסיינית). 'מובן שתהיה התנגדות מיידית ומתמשכת של הגרעין הקשה [במפלגה], המשתייך למשפחת המופתי ולתומכיה במפלגה'.³¹

23. הנציב העליון למזכיר המדינה, 2 באפריל 1946, שם 51/1/I.
24. קנינגהם אל מזכיר המדינה לענייני מושבות, 4 ביוני 1946, PRO, CO 537/1708.
25. קנינגהם למזכיר המדינה לענייני מושבות, 5 ביולי 1946, מסמכי קנינגהם 131/1/I.
26. רישומים על פגישה שנערכה בארמון בעמאן ביום שני, 17 ביוני 1946, שם 6/2/V.
27. הנציב העליון למזכיר המדינה, 9 בספטמבר 1946, שם 85/2/I.
28. מכתב עבדאללה לנציב העליון (ערבית), 10 במארס 1948, שם 2/1/VI.
29. הנציב העליון למזכיר המדינה, 27 בינואר 1948, שם 54/1/III.
30. מזכיר המדינה לנציב העליון, 17 בדצמבר 1947, שם 151/3/III.
31. הנציב העליון למזכיר המדינה, 20 בדצמבר 1947, שם 153/3/III.

מתשובת הנציב ניכר בעליל רצונו לסייע לעבדאללה להגשים את חלומו על 'סוריה הגדולה': הוא הפריז במידת התמיכה שמלך יוכל לקבל מערביי ארץ-ישראל אם ירצה לספח משטחיהם לממלכתו; במקביל, הוא המעיט במידת ההתנגדות שייתקל בה צעד זה.

אותה עת נחשב המופתי למנהיגם הבלתי-מעורער של ערביי ארץ-ישראל. לפי דו"חות מודיעין של הצבא הבריטי בארץ-ישראל, לא פחות מאלפיים שליחים, מכל רחבי הארץ, הגיעו למעונו של המופתי בלבנון, ממצחית אוקטובר ועד מחצית נובמבר, כדי להביע לו אמונים (ביעה).³²

הנציב עצמו דיווח ללונדון על יורם בלתי פוסק של מבקרים [מארץ-ישראל] אצל המופתי;³³ יחד עם זאת, הוא לא היה מוטרד מהערכתו הבלתי-מאוזנת בדבר מידת התמיכה וההתנגדות הצפויות לתוכנית הסיפוח של עבדאללה, שכן היה משוכנע ש'ללגיון הערבי יהיו די אמצעים לספל בכך'.³⁴

האירוע השני התרחש במחצית השנייה של חודש ינואר 1948 ופגע קשה במערכת היחסים שבין הנציב לעבדאללה. בסוף דצמבר 1947 ובמחצית הראשונה של ינואר 1948 החלו להסתנן לארץ-ישראל היחידות הראשונות של צבא-ההצלה מבסיסיו בסוריה. יחידות אלה התמקמו בצפון הארץ, והחלו לפגוע ביישובים עבריים ובקווי התחבורה אליהם.³⁵ הנציב ראה הסתננות זו בחומרה רבה, ודרש מהממשלה הבריטית שתבהיר באופן ברור ביותר לממשלה הסורית, שאותה ראה כאחראית, כי 'כל עוד שריר וקיים המנדט, ואנו מחזיקים בכל חלקיה של ארץ-ישראל - לא נקבל שום תואנה, שתצדיק פגיעה בגבולות הבריטיים'. המשך ההסתננויות מסוריה, הוסיף הנציב, יאלץ את הצבא הבריטי להגן בכוח על הגבולות, ולמסתננים ייגרמו אבידות כבדות.³⁶

בזמן שמצב הביטחון בארץ-ישראל הלך והידרדר, והנציב נאבק, פוליטית וצבאית, בלבלום את ההסתננות דרך הגבול הסורי, נפתחה נגדו חזית שנייה מעבר-הירדן. בלילה בין ה-20 ל-21 בינואר 1948 חצה 'גדוד הירמוך הראשון', בפיקודו של צפא אסמאעיל, את הירדן לתוך ארץ-ישראל. הגדוד, שמנה כ-700 מתנדבים, עבר מסוריה לעבר-הירדן, דרך דרעה, ומשם המשיך לגשר דמיה.³⁷ ניסיון של משטרת המנדט

32. דו"ח שבועי מס' 54 לשבוע המסתיים ב-19 בנובמבר 1947 של מחלקת בטחון שדה מס' 317 בדיוויזיה ה-6 המוסטת, PRO, WO 275/79

33. הנציב העליון למוכיר המדינה, 8 בנובמבר 1947, מסמכי קניינגהם 34/3/III.

34. הנציב העליון למוכיר המדינה, 20 בדצמבר 1947, שם 153/3/III.

35. הנציב העליון למוכיר המדינה, 3 בינואר 1948, שם 3/1/III; סיכום מודיעין מס' 5, מבוסס על מידע שהגיע עד 15 בינואר 1948, שהוצא על-ידי מחוז הצפון של ארץ-ישראל, PRO, WO 261/645

36. הנציב העליון למוכיר המדינה, 12 בינואר 1948, מסמכי קניינגהם 20/1/III.

37. הנציב העליון למוכיר המדינה, 24 בינואר 1948, מסמכי קניינגהם 51/1/III; דו"ח מודיעין מס' 60, 30 בינואר 1948, היוצא מטעם מפקדת הצבא הבריטי בארץ-ישראל ובעבר-הירדן,

PRO, WO 275/64

לחסום את דרכם של המתנדבים בגשר דמיה נתקל בהתערבות אנשי צבא ירדנים, שאפשרו לכוח להיכנס לתחומי הארץ.³⁸

שבוע לאחר מכן, בלילה שבין 29 ל-30 בינואר, חצה את הירדן גדוד נוסף של צבא-ההצלה, שמנה אף הוא כ-700 מתנדבים, בפיקודו של מדלול עבאס, ונכנס באותה דרך לארץ-ישראל.³⁹

כשהתברר לנציב היקף החדירות ואופיין, רתח מועם והבריק לקירקברייך וביקש ממנו 'להזהיר את ממשלת עבר-הירדן מפני התוצאות החמורות ... ולאיים עליה כי אם לא תיפסק ההסתננות, הוא יהרוס את שני הגשרים על הירדן, המקשרים את עבר-הירדן עם ארץ-ישראל'.⁴⁰

קירקברייך, שהופתע מהלשון הבוטה, פנה אל בוויין והודיע לו כי אין בכוונתו להעביר את איומי הנציב לעבדאללה, 'אלא אם כן אקבל על כך הוראה ממך, מפני שאני מעריך שהדבר יגרום לניכור מצד השלטונות הירדניים, והעניינים ייעשו גרועים עוד יותר מכפי שהם עכשיו'.⁴¹

מאליה עולה השאלה, מה ראה עבדאללה לסייע לכניסתם של כ-1,400 אנשי צבא-ההצלה החמושים לארץ-ישראל, שעלולים היו לשבש את תוכניות הסיפוח שלו וגם להסתכן בעימות חריף עם הנציב העליון.

את התשובה לחלק הראשון של השאלה נתן המודיעין הצבאי הבריטי, והיא קשורה לשליחות תיווך של מוסא אל-עלמי, איש אמונו של עבדאללה. ואילו העימות בין הנציב לעבדאללה ייתכן שנבע מאי-הבנה, כפי שיידון בהמשך.

ב-27 בינואר 1948 פרסם העיתון היפואי אל-דפאע שמוסא אל-עלמי הגיע במפתיע לדמשק וניהל שם שיחות ארוכות עם נשיא סוריה ועם ראש ממשלתה. העיתון לא פרסם מאומה על נושאי השיחות, ואילו מפקדת הצבא הבריטי, בדו"ח מודיעין ראשוני, קבעה כי לביקור נודעת משמעות חשובה. לדעת המודיעין הבריטי בואו של אל-עלמי לאזור, לאחר היעדרות של כמעט שנה, מצביע על כך שהוא 'מלא תפקיד חשוב במאבק של ערביי ארץ-ישראל'.⁴²

ואכן, אל-עלמי החל מיד במסע דילוגים בין בירותיהן של ארבע המדינות שהיו קשורות בתוכניות 'סוריה הגדולה' - סוריה, לבנון, ירדן ועיראק. ב-29 בינואר ביקר בביירות ושוחח שם עם ריאד אל-צולח בעניין 'שאלת ארץ-ישראל והמשרד הערבי'. ב-25 בפברואר ביקר בעמאן וב-1 במארס חזר לדמשק, ויומיים אחר-כך הגיע לבגדאד.⁴³ ראוי לציין כי לא נמצאו דיווחים, לא בעיתונות הערבית בארץ-

38. הנציב העליון למזכיר המדינה, 4 בפברואר 1948, מסמכי קניגהם 76/1/III-77.

39. הנציב העליון למזכיר המדינה, 1 בפברואר 1948, שם 60/1/III.

40. הנציב העליון למזכיר המדינה, 4 בפברואר 1948, שם 77-76/1/III; מברק ציר בריטניה בעמאן למזכיר המדינה, 3 בפברואר 1948, שם 73/1/III.

41. הנציב העליון למזכיר המדינה, שני המסמכים דלעיל.

42. דו"ח מודיעין דו-שבועי מס' 60, היוצא מטעם מפקדת הצבא הבריטי בארץ-ישראל ובעבר-הירדן, 30 בינואר 1948, PRO, WO 275/64.

43. פלסטין, 30 בינואר, 26 בפברואר, 11,7,2 במארס 1948; אל-דפאע, 4 במארס 1948.

ישראל ולא של המודיעין הבריטי על כך שאל-עלמי ביקר, מלבד בארבע המדינות הנ"ל, במדינה ערבית נוספת או בארץ-ישראל.
דו"ח משלים של המודיעין הבריטי הבהיר את מסעותיו של אל-עלמי:

מלבד נושא 'המשרד הערבי' יש סיבות להאמין שלביקורו של אל-עלמי [בדמשק] יש השלכות פוליטיות. אומרים שבתמורה להסכמת עבדאללה להשעיית (Shelving) תוכניות ליסוריה הגדולה, סוריה ולבנון יתבקשו להסכים להשתלטותו על ארץ-ישראל. ביקורו לאחרונה אצל המלך [עבדאללה] קשור בזאת.

דו"ח המודיעין הוסיף כי 'מקור מהימן דיווח כי בעת שמוסא אל-עלמי הגיע לביירות, הגיעו לשם גם רוצחיו של סאמי טהה'.⁴⁴
סאמי טהה, מנהיג פועלים בחיפה, נרצח ב-12 בספטמבר 1947 בידי שליחיו של המופתי, בין השאר מפני שתמך בתוכניתו של אל-עלמי להקים מפלגה חדשה, מפלגת העם (חזב אל-שעב), כמשקל נגד לימפלגה הערבית של המופתי.⁴⁵ המופתי אמנם הכחיש כל קשר לרצח,⁴⁶ אולם אל-עלמי הבין את המסר וגזר את תוכניתו. אין פלא אפוא כי שליחיו של המופתי הגיעו בעקבות אל-עלמי לביירות, כדי לחסלו ולסכל בכך את כוונותיו של עבדאללה לגבי ארץ-ישראל. נראה שפאווי אל-קאוקג'י, מפקד צבא-ההצלה, שיחסי איבה ש'אינם ניתנים לאיתו' שררו בינו ובין המופתי, קיבל בכרכה את ההבנה בין עבדאללה לסורים.⁴⁷

קאוקג'י מעולם לא סלח למופתי על שאמר לגרמנים, בזמן ששניהם שהו בגרמניה הנאצית, כי קאוקג'י הוא מרגל בריטי.⁴⁸ ואכן, המודיעין הבריטי דיווח שקאוקג'י 'עתיד לעמוד בראש כוח אנטי-חוסייני באזור שכם'.⁴⁹ מאידך, ההבנה בין עבדאללה לסורים לא התקבלה בכרכה אצל בני משפחת אל-אטרש בהר הדרוזים, שנהנו מתימכת עבדאללה במאבקם נגד הממשל הסורי. בפברואר 1948 הגיע עלי אל-אטרש לעמאן, כדי לקבל תמיכה כספית עבור פעולותיו בסוריה, אך נאלץ לשוב להר הדרוזים בידיים ריקות.⁵⁰

44. דו"ח מודיעין דו-שבועי מס' 61, 13 בפברואר 1948, PRO, WO 276/64
45. אל-שעב, 28 באוגוסט 1947; פלסטין, 21 באוגוסט 1947; אל-צראט אל-מסתקום, 28 באוגוסט 1947.
46. בריג'רד קלייטון למשרד החוץ - דו"ח פגישה עם עבד אל-רחמאן עזאם פחה, 8 באוקטובר 1947, PRO, WO 371/618/36, E9696
47. דו"ח מודיעין דו-שבועי מס' 61, 13 בפברואר 1948, PRO, WO 275/64
48. דו"ח פגישה אודות המצב בארץ-ישראל בין קצין בריטי המשרת בלגיון הערבי לבין מבקר ממחוז חברון, שנשלח מטעם צירות בריטניה בעמאן למשרד החוץ, 30 בינואר 1948, PRO, WO 375/3883
49. דו"ח מודיעין דו-שבועי מס' 59, 16 בינואר 1948, PRO, WO 275/64
50. דו"ח חודשי על המצב בעבר-הירדן לחודש פברואר 1948, צירות בריטניה, עמאן, 1 במארס 1948, PRO, FO 371/68845

יחסי הגומלין בין הנציב העליון לבין המלך עבדאללה

הגדודים של צבא־ההצלה, שהגיעו מירדן, התבססו בשומרון. הם לא נערכו במערך התקפי, אלא התפצלו ליחידות קטנות, שהתמקמו בכפרים ובעיירות בכל רחבי השומרון,⁵¹ שכן תפקידם היה להשליט חוק וסדר באזור ולאפשר את סיפוחו לעבר־הירדן ללא התנגדות של נאמני המופתי.

הוועה"ע עשה מאמצים לסכסך בין האלמנטים השונים שבצבא־ההצלה, אך ללא הצלחה.⁵² ומצד שני עלה בידי יחידות צבא־ההצלה להשליט חוק וסדר בכל רחבי השומרון.

ואכן, ב־14 בפברואר 1948 דיווח הנציב ללונדון על המצב בשומרון כדלקמן:

בעוד שהמצב בשומרון נשאר שקט, הרי שביתר המקומות הוא מידרדר והולך. צבא־ההצלה בשומרון מקיים פיקוח הדוק על השטחים הערביים ונמנע עד כה מלתקוף יישובים [יהודיים]; 'ההגנה', מצדה, נמנעה אף היא מפעולות פרובוקטיביות בחבל זה. אי לכך חבל זה, המורגל בבעיות מטרידות, מקרין מרגוע ליתר חלקי הארץ.⁵³

קשה להאמין שעבדאללה יעשה מהלכים פוליטיים וצבאיים כאלה בלא שיקבל מראש את ברכתה של ממשלת בריטניה והסכמת הנציב העליון. ואכן, כבר ב־10 בינואר 1948 קיבל עבדאללה שדר מבווין, ובו מתנה בוויין את הסכמתו להתערבות עבדאללה בשני תנאים:

ראשית, שכתוצאה מהתערבות עבדאללה לא ייווצר מצב העלול להביא לכך שמועצת הביטחון תחליט לפעול, ואז לא סביר יהיה שבריטניה תשתמש בזכות הווטו שלה כי להגן על תוקפן.

שנית, שעבדאללה יימנע מכל פעולה העלולה לבודד אותו משאר מדינות ערב, ובכך להביא הן להאשמה שבריטניה השתמשה בו [בעבדאללה] כדי לתכנן את כניסתה המחודשת לארץ־ישראל, והן לאפשרות שיתר מדינות ערב עלולות להתאחד נגדו.⁵⁴ ההסכם שעשה עבדאללה להפעלת צבא־ההצלה בשומרון היה בו כדי לקדם את תוכניות הסיפוח שלו בארץ־ישראל מחד, ומאידך, לא היה בו הפרת תנאיו של בוויין, שכן צבא־ההצלה הוקם והופעל לפי החלטות הליגה הערבית, בתום דיונים שנערכו בקאהיר בין ה־9 ל־17 בדצמבר 1947.

מדוע אפוא גזעק הנציב ואיים על עבדאללה שינקוט נגדו צעדים כה חריפים? הסיבה לכך פשוטה. עותקים מהשדר של בוויין, שהועברו לעבדאללה באמצעות קירקברייד, נשלחו לכל השגרירויות הבריטיות באזור – בגדאד, קאהיר, ג'דה, דמשק וביירות – חוץ מירושלים.

רק ב־23 בינואר שלח שר המושבות לנציב עותק מהשדר של בוויין לעבדאללה,

51. הנציב העליון אל מזכיר המדינה, 1 בפברואר 1948, מסמכי קניגהם 60/1/III.

52. הנציב העליון אל מזכיר המדינה, שם 61/1/III.

53. הנציב העליון אל מזכיר המדינה, 14 בפברואר 1948, שם 94/1/III.

54. משרד החוץ אל הצירות בעמאן, 10 בינואר 1948, שם 39-37/1/III.

מלווה בהסבר כי 'מתוך טעות, מברק זה לא הופץ אליך במועדו. מצטערים על האיחור'.⁵⁵

ההייתה זאת טעות אנוש או טעות מכוונת?

סביר להניח שהייתה כוונה בדבר. שכן בוויין ידע את עמדתו המוצהרת והעקרונית של הנציב, שראה בגבולות ארץ-ישראל גבולות בריטיים, כל עוד קיים המנדט הבריטי. בוויין חשש מהתנגדותו התקיפה של הנציב לכל פגיעה בגבולות ארץ-ישראל, אפילו מצד עבדאללה, ולכן העדיף להעלים את האישור שנתן לעבדאללה להתערב בארץ-ישראל בתנאים מסוימים.

לכאורה נדמה שכעסו של הנציב על פעולותיו של עבדאללה לא היה מוצדק, שהרי לא היה זה מעניינו לעדכן את הנציב בהנחיות שקיבל מבוויין, אלא נראה שגם עבדאללה היה שותף להעלמת המידע מפני ידידו הנציב.

ב־29 בינואר סעד הנציב על שולחנו של עבדאללה בארמונו שבשונת-נמרין.⁵⁶ באותו לילה עצמו חצה הגדוד השני של צבא-ההצלה את הירדן בדרכו לארץ-ישראל. האם במקרה הזמן הנציב לארמונו של עבדאללה במועד זה, או שהייתה זו הזמנה מכוונת ומתוכננת, כדי לנטרלו ולמנוע ממנו להתערב?

האפשרות השנייה נראית סבירה יותר. כשהתברר לנציב כיצד 'סידר' אותו עבדאללה, הוא רתח מועם ואיים, כמתואר לעיל, כי יפוצץ את שני הגשרים שעל הירדן המקשרים את עבר-הירדן עם ארץ-ישראל. אלא שהוא ידע גם להפיק לקחים מהתנהגותו של עבדאללה, והוא לא היסס להזעיק תגבורת צבאית מקפריסין, שלושה שבועות בלבד לפני תום המנדט, כדי להרתיע את עבדאללה מלפעול בניגוד להבטחותיו.⁵⁷

ככל שחלפו הימים במחצית השנייה של חודש אפריל 1948, הלכה וגמלה בלבו של עבדאללה ההכרה, כי אם ברצונו להגשים את שאיפותיו בארץ-ישראל, הרי שעליו למחר ולפעול, גם אם טרם הסתיים המנדט הבריטי.

ב־15 באפריל החל מבצע 'הראלי', כהשלמה למבצע 'נחשון', ושלוש שיירות ענק הגיעו לירושלים הנצורה. ב־18 בחודש נכבשה טבריה, ואילו חיפה שוחררה ב־22 בו. לא הצלחות אלה של 'ההגנה' הן שהחרידו את עבדאללה, אלא תוצאות המערכה במשמר-העמק והשלכותיה הן שהיוו קאזוס בלי.

ב־4 באפריל כיתר קאוקג'י את משמר-העמק, ולראשונה מאז החלו הקרבות בין היהודים לערבים, הפעיל צבאו תותחים. לאחר ירי התותחים על המשק הסתערו אנשיו של קאוקג'י, אך נהדפו תוך אבידות. במשך עשרת הימים הבאים התנהלו קרבות בין יחידות של 'ההגנה', שהוזעקו כתגבורת, לבין צבאו של קאוקג'י, שבסופם הוכה קאוקג'י קשה, ונכבשו כפרים ושטחים נרחבים.

55. מזכיר המדינה לענייני מושבות לנציב העליון, 23 בינואר 1948, שם 37/1/III.

56. דו"ח חודשי על המצב בעבר-הירדן לחודש ינואר 1948, 3 בפברואר 1948, PRO, FO 371/68845.

57. דו"ח מודיעין דו-שבועי מס' 67, 6 במאי 1948, PRO, WO 275/64.

אולם חשוב מכל, 'ההגנה' כבשה את לג'ון ופרצה את הדרך לג'נין,⁵⁸ שכיבושה עלול היה לערער את אחיזתו של עבדאללה בשומרון כולו.

עבדאללה העריך, כי אם יתערב אך ורק כדי להציל את ג'נין, לא יראו בכך הבריטים הפרת הבטחה ואף לא חריגה מהמגבלות שהטיל עליו בוויין. מה עוד שעמד לרשותו כוח צבאי קטן יחסית. מרבית יחידות הלגיון הערבי ביצעו משימות שמירה ואבטחה בארץ-ישראל תחת פיקוד מפקדת הצבא הבריטי, ולא היה כל סיכוי שהן יועמדו לרשות עבדאללה לפני תום המנדט הבריטי. לאחר שקיבל את אישור הוועדה המדינית של הליגה הערבית 'לנקוט כל הצעדים הצבאיים הדרושים כדי להבטיח את השגת המטרות הערביות בארץ-ישראל',⁵⁹ נקט עבדאללה שני מהלכים מקדימים.

הראשון, הוא פנה לממשלה העיראקית שתקבל על עצמה, 'כמתחייב מהברית העיראקית-העבר-ירדנית' את האחריות להגן על שטחה של עבר-הירדן מפני התערבות צבאית סעודית,⁶⁰ שכן המלך אבן-סעוד התנגד בכל תוקף לשאיפת עבדאללה לכבוש חלקים מארץ-ישראל, ואף איים 'כי יעשה כל שביכולתו כדי למנוע זאת, ואם לא תהיה ברירה יצא למלחמה'.⁶¹

המהלך השני של עבדאללה היה להורות על כינוס בית-הנבחרים העבר-ירדני ב-21 באפריל למושב שלא מן המניין, כדי שיהיה אפשר להביא לאישורו כל החלטה שתתקבל. אלא שבשלב זה נכונה לעבדאללה הפתעה. הפעם מצדו של הנציב העליון, שלא ראה בעין יפה את כוונותיו של עבדאללה, ופעל לסכל אותן.

כדי לקדם סכנה של התערבות עבדאללה בארץ-ישראל, הועיק הנציב תגבורת צבאית מקפריסין, שכללה גם שריון, ו'ציפה שהמלך ימשוך ידיו [מארץ-ישראל] עד אשר אנו [הבריטים] נצא ממנה'.⁶²

עבדאללה הבין את הרמז. ב-25 באפריל התכנסו בארמונו של המלך ברבת-עמאן הנוצר של עיראק, ראש ממשלת לבנון, שרים בממשלת עבר-הירדן, שר ההגנה העיראקי ואסמאעיל צפונות, סגן הרמטכ"ל העיראקי. הנוכחים החליטו, בין היתר, שבשלב זה אין בכוחו של הלגיון הערבי לבדו לפעול כנגד 'ההגנה', והודיעו על כך למזכיר הליגה, עואם.⁶³ אפשר להניח שמכתב זה, למרות שיועד לעואם, נועד גם להבהיר לבריטים שעבדאללה אינו מתכוון להפר את הבטחותיו לבוויין.

58. 'י אלון, מערכות פלמ"ח: מגמות ומעש, תל-אביב תשכ"ו, עמ' 208.
59. הנציב העליון למזכיר המדינה, 20 באפריל 1948, מצטט מקור ערבי מהימן, מסמכי קניינגהם 110/3/III.
60. ש.ס.
61. שגריר בריטניה בקאהיר, קמבל, למשרד החוץ, פרוטוקול משיחה עם הבה, שגריר ערב-הסעודית בלונדון, 7 בפברואר 1948, PRO, FO 141/1246.
62. דו"ח מודיעין דו-שבועי מס' 67, 6 במאי 1948, PRO, WO 275/64.
63. דו"ח חודשי על המצב בעבר-הירדן לחודש אפריל 1948, 4 במאי 1948, PRO, FO, 371/68845

סיכום

עבדאללה ידע והכיר בכך כי ממלכת ירדן, לאחר שזכתה בעצמאות, אינה אלא מדינת מדבר ענייה, ללא אוצרות טבע, שעיקר אוכלוסייתה היא שבטים בדואיים נחשלים, ומכאן חלומו על 'סוריה הגדולה'. סוריה הגדולה היא הממלכה הסורית-ערבית שאחיו של עבדאללה, פייצל, ביקש לכונן בשנים 1918-1920 ושעליה הומלך במאוס 1920. היא הייתה אמורה לכלול את לבנון, את ארץ-ישראל עם עבר-הירדן ואיחוד פדרטיבי עם עיראק. היא נועדה לשלב ולמזג אוכלוסייה עירונית משכילה, כלכלה וחקלאות מפותחת יחסית, ומעל לכל - בירתה דמשק או ירושלים, בעלות העבר הערבי המפואר, ולא עיירת מדבר מאובקת כעמאן.

בין אם האמין עבדאללה באמת ובתמים כי יוכל להגשים את חלומו על 'סוריה הגדולה', ובין אם העריך כי יאלץ להסתפק ב'עבר-הירדן הגדולה', שתכלול רק את עבר-הירדן וחלקים מארץ-ישראל, הרי היה לו ברור, כי בלי הסכמת בריטניה וברכתה - אין לתוכניתו סיכוי להתגשם. ואכן, עבדאללה השכיל לנצל את המבוכה ואת חוסר התיאום ששררו בין לונדון וירושלים כדי לקדם את שאיפותיו, אך יחד עם זה הוא נזהר מאוד שלא לחרוג מהמגבלות שהטיל עליו בוויין, שבמסגרתן לא היסס להערים על 'ידידו', הנציב העליון, לחתור תחת אויבו, המופתי, ולהוליך שולל את נציגי הסוכנות היהודית - גולדה מאירסון ועזרה דנין, שבאו לפגוש אותו בעמאן ב-11-12 במאי 1948. באותה פגישה 'המלך' התחייב ששני הצבאות - הירדני והעיראקי - לא יכנסו למלחמה נגד היהודים, אלא יעצרו ליד הגבול שהותווה בהתאם לתכנית החלוקה, ולא יחצוהו.⁶⁴

ואכן, עם תום המנדט הבריטי בארץ-ישראל היה עבדאללה בעמדת יתרון, כאשר השומרון נתון לשליטתו, והלגיון הערבי, שהועמד לרשותו ולמרותו, יכול היה להתגבר על גוש עציון ולפרוץ לעיר העתיקה בירושלים.

64. עבדאללה אל-תל, זכרונות, תל-אביב 1960, עמ' 50.